

Віталіна Володимирівна НАГОРНА,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права,
vitalina87nahorna@gmail.com

УДК 342.72/.73

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Висвітлено правосуб'єктність дітей з особливими потребами як найголовнішу умову набуття їх особливого правового статусу, пов'язаного з їх потребами. Досліджено правосуб'єктність дітей з особливими потребами як основний елемент їх спеціального статусу. Доведено, що дитина з особливими потребами є самостійним суб'єктом права. Проаналізовано правосуб'єктність дитини з особливими потребами через правоздатність та дієздатність. Здійснено характеристику дієздатності дитини з особливими потребами на основі цивільного та трудового законодавства України. Досліджено та охарактеризовано цивільну та трудову правосуб'єктність дитини з особливими потребами. З позицій науки теорії держави і права розкрито поняття правосуб'єктності дітей з особливими потребами та її складових елементів: правоздатності, дієздатності та деліктоздатності.

Ключові слова: дитина з особливими потребами, правовий статус особи, правосуб'єктність, правоздатність, дієздатність, деліктоздатність.

Діти з особливими потребами у будь-якому суспільстві та державі, зокрема і в Україні, є суб'єктом права, мають особливий правовий статус і потребують належної уваги держави та її органів як самостійний суб'єкт певних правовідносин, що властиві відповідній державі. Правосуб'єктність належить до умов набуття правового статусу, оскільки

вона полягає в здатності особи мати та набувати своїми діями права, виконувати обов'язки, нести відповідальність. А з точки зору правової та соціальної держави інститут правосуб'єктності є вкрай потрібним, щоб особа була учасником правовідносин.

Без такої складової правового статусу, як правосуб'єктність неможливо визначити його, особливо коли це стосується дитини з особливими потребами. Наявність правосуб'єктності та прав, які визначені Конституцією України, правовий статус особи є свого роду інструментом, який систематизує норми про суб'єкта права (його права, свободи, обов'язки, відповідальність) і приводить їх у стійкий стан. Тому правосуб'єктність як важливий інститут набуття правового статусу дитиною з обмеженими можливостями може бути включена до складу правового статусу й охарактеризована в силу здійснення та реалізації їх прав та обов'язків залежно від їх особливих можливостей.

Дослідження правоздатності та дієздатності дитини з особливими потребами на основі цивільного та трудового законодавства дозволить сформулювати рекомендації, спрямовані на більш ефективний вплив державно-правової діяльності на закріплення здійснення, захист, реалізацію основних прав та свобод таких дітей. Наукова стаття надасть можливість проаналізувати правосуб'єктність дітей з особливими потребами як елемент їх правового статусу як спеціального правового статусу особи.

Питанням правового статусу людини та правосуб'єктності в цілому присвячена низка праць як українських та російських науковців, зокрема: О. А. Красавчикова, Н. М. Коркунова, П. М. Рабіновича, О. Ф. Скакуна, О. Ю. Шинкарьової та інших. За останні п'ять років з'являються спроби теоретико-правового аналізу правового статусу дітей з обмеженими можливостями такими науковцями, як М. Г. Єрмілова, І. О. Сагайдак, В. С. Тарасенко тощо.

Метою статті є здійснення наукового дослідження та аналізу праць українських та російських науковців правосуб'єктності як елементу правового статусу дітей з особливими потребами. Відповідно до мети будуть поставлені основні завдання, а саме:

- здійснити характеристику правового статусу дітей з особливими потребами;
- визначити поняття правосуб'єктності дітей з особливими потребами;
- проаналізувати правоздатність та дієздатність дітей з особливими потребами за цивільним та трудовим законодавством.

Після прийняття Закону України «Про охорону дитинства» дитина з обмеженими можливостями визнана самостійним суб'єктом права. Правовий статус дітей з особливими потребами є спеціальним статусом особи, що включає визначені законодавством права, свободи, обов'язки, необхідні особистості дитини для її всебічного існування та розвитку. Тому дитина з особливими потребами як суб'єкт правовідносин наділена правосуб'єктністю — здатністю мати та набувати своїми діями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

При дослідженні правосуб'єктності вчені виділяють низку аспектів. Правосуб'єктність не є вродженою, даною від природи властивістю людини, вона є соціально-економічною якістю особи, яка полягає у державному визнанні за нею можливості участі у правовідносинах, у ролі носія прав і обов'язків [1, с. 210–211]. Тому правосуб'єктність може розглядатися як взаємозв'язок особи і суспільства щодо майбутніх відносин першої з усіма третіми особами — суб'єктами права чи як одну з передумов виникнення конкретних правовідносин, поруч із правовими нормами та юридичними фактами [2, с. 20].

Існують різні підходи до питання про співвідношення правосуб'єктності та правового статусу [3; 4; 5], одні вчені вважають правосуб'єктність передумовою правового статусу [3], другі — схильні включати її в правовий статус як структурний елемент [4], треті — називають правосуб'єктність більш об'ємною категорією, яка вбирає в себе правовий статус [6]. Правосуб'єктність є однією з обов'язкових передумов правовідносин і основний елемент правового статусу особи. Правосуб'єктність — юридична передумова для визнання особи носієм відповідного правового статусу [5].

Правосуб'єктність дитини з особливими потребами — це передбачена нормами права здатність (можливість) бути учасниками правовідносин, мати та набувати своїми діями прав та виконувати обов'язки в силу своїх можливостей.

В юридичній літературі прийнято розрізняти загальну, галузеву і спеціальну правосуб'єктність [3, с. 144]. Ці види, на наш погляд, безпосередньо стосуються дітей з особливими потребами, можуть бути застосовані при характеристиці їх правового статусу. Однак, враховуючи юридичну природу правового статусу дітей, вважаємо, що першоосновою є загальна правосуб'єктність, яка дозволяє покласти на державу і батьків, осіб, що їх замінюють, обов'язок чітко закріпити їх права, забезпечити реалізацію їх прав та захисту.

Правосуб'єктність є юридичною мірою здатності участі осіб у відповідних правовідносинах, яка подібно усім правовим формам юридично визначає межі правових можливостей особи [4, с. 17–18]. На думку вчених, її сутність може бути охарактеризована як заснована на нормах права юридична властивість особи бути учасником правовідносин. Найчастіше правосуб'єктність визначають через категорію «здатність» адже саме така категорія більш точно відображає специфіку її змісту. У літературі наявна теза про те, що категорія правосуб'єктності — це «право», «сукупність прав», «сумарне вираження суб'єктивних прав» [5, с. 111]. Вона складається з низки взаємопов'язаних елементів, щодо яких у науці досі не досягнуто повної єдності думок стосовно її структури. Деякі дослідники ототожнюють її з «правоздатністю» [6, с. 9–11], інші — розглядають через «правоздатність» та «дієздатність» [1, с. 138], треті — додають до них «деліктоздатність та конкретні права і обов'язки, які виникають безпосередньо із закону» [7, с. 114].

Зміст правоздатності та дієздатності пов'язаний з низкою факторів. Визнання дітей з особливими потребами суб'єктами права забезпечується юридично, адже їх права й обов'язки визнані державою офіційно у відповідних нормативних актах. Для реалізації прав і обов'язків дітей юридичне значення має вольовий характер, тобто можливість і здатність керувати своїми діями і розуміти їх, а внаслідок цього бути вільним у виборі варіанта поведінки. Однак за станом здоров'я діти не завжди можуть виразити власну волю, а іноді її вираження є неможливим чи недостатнім через наявні фізичні вади.

Правоздатність і дієздатність — юридично визнані властивості дітей з особливими потребами, що обумовлені віковими властивостями, які змінюються залежно від віку та з якими закон пов'язує надання дитині прав і регулює поступове покладення на неї певних обов'язків. Тому для характеристики правового статусу таких дітей першочергове значення має правоздатність. У загальній теорії права поширене визначення правоздатності як визнаної і гарантованої державою здатності особи бути носієм передбачених законом прав і обов'язків. Таке її розуміння з незначними розходженнями, поділяє більшість вчених [8, с. 510], адже деякі з них доводять наявність цивільної, конституційної, адміністративної, трудової, сімейної, цивільно-процесуальної правоздатності.

Вік, психічний, фізичний стан, стан здоров'я дитини з особливими потребами не впливають на її правоздатність. Правоздатність є рівною для всіх громадян незалежно від статі, національності, походження, майнового стану, місця проживання, причетності до релігії, належності до громадських організацій, стану здоров'я та інше.

Тому спробуємо визначити загальні ознаки правоздатності дітей з особливими потребами. Ознакою правоздатності дітей є абстрактний характер наявних у них можливостей бути носієм прав і обов'язків. Їх правоздатність характеризується такими властивостями: постійністю повторення юридично значимих дій, які не потребують правової регламентації для їх здійснення кожного разу особисто чи через інших осіб, які нею опікуються; невизначеністю правового змісту таких юридичних дій у рамках наявних можливостей (вони можуть бути обмеженими або надто мінімальними); відносною невизначеністю конкретних об'єктів, щодо яких здійснюються юридично значимі дії. Правоздатність виникає з моменту народження дитини з особливими потребами і припиняється з її смертю.

Усі фізичні особи в Україні мають рівну і повну (за обсягом) правоздатність, незалежно від стану їх здоров'я. Безумовною ознакою правоздатності фізичної особи і дитини з особливими потребами вважається її невідчужуваність. Від правоздатності фактично неможливо відмовитися, передати іншій особі чи в судовому порядку її позбавити. Ця ознака найбільше підкреслює, що правоздатність як стан людини набувається з моменту народження. Таким чином, ця властивість насамперед притаманна дитині та є елементом її правового статусу. Визнання дітей з особливими потребами суб'єктами права здійснюється

державою саме на основі наявності правоздатності. Тому М. М. Коркунов ще на поч. ХХ ст. виділяв різні види правоздатності, вказуючи на її різний обсяг залежно від обмежень. Обмеження правоздатності є різноманітними, але їх можна згрупувати в такі категорії: обмеження природні, суспільні, похідні від певних юридичних фактів та каральні [9, с. 186].

Дієздатність, на відміну від правоздатності, залежить від віку, фізичного стану особи, а також інших особистих якостей людини, що з'являються у неї в міру розумового, фізичного, соціального розвитку, зокрема і в дітей з особливими потребами.

Правовий статус дітей з особливими потребами включає не тільки правоздатність, але й дієздатність. Дієздатність особи є юридичною категорією, яка вводить у правосуб'єктність активний елемент. Як і правоздатність, вона не є вродженою властивістю людини. Дієздатність є реальною здатністю (властивістю) суб'єкта права своїми активними діями реалізовувати у відповідних правовідносинах свою правоздатність, набувати і здійснювати свої суб'єктивні права й обов'язки, що детально врегульована нормами галузевого законодавства. Так, ст. 31 Цивільного кодексу України визначає дієздатність малолітньої особи, тобто дитини, яка не досягла чотирнадцяти років. Така дитина вправі самостійно вчиняти дрібні побутові правочини та здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом [10]. Із досягненням дитиною 14 років її дієздатність розширено.

Водночас, з досягненням 14-річного віку закон пов'язує й інше поняття, яке вживається при характеристиці статусу дитини — поняття неповнолітнього. З досягненням 16 років у неповнолітнього з'являється право на повну дієздатність. Дитина визнається повнолітньою, якщо вона працює за трудовим договором або бажає займатися підприємницькою діяльністю, а також якщо записана матір'ю або батьком дитини. Відповідно до ст. 23 Сімейного кодексу України, за заявою особи, яка досягла чотирнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам [11].

Реалізація права на працю дітей з особливими потребами обумовлена їх правовим статусом. Він допомагає інвалідам з дитинства, а також особам з обмеженими можливостями, які стали інвалідами внаслідок хвороби або каліцтва, реалізовувати себе в суспільстві, отримувати додатковий дохід, вести більш «розкутий» спосіб життя.

Ще однією особливістю є те, що своє право на працю дитина з обмеженими можливостями може реалізувати за відсутності медичних протипоказань до заняття трудовою діяльністю. Реалізація права на працю дітьми з обмеженими можливостями та дітьми з вадами розумового та фізичного розвитку здійснюється шляхом створення відповідної мережі робочих місць. Тобто дитина з особливими потребами, так як і загалом особи з обмеженими можливостями, набувають трудові права і виконують свої обов'язки за умови відсутності медичних

протипоказань фізичного та психо-емоційного характеру трудової діяльності, облаштування робочих місць та забезпечення всіх умов для праці людей з особливими потребами.

Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів» у ст. 17 надає особам з обмеженими можливостями право працювати на підприємствах, в установах, організаціях, а також займатися підприємницькою та іншою трудовою діяльністю, яка не заборонена законом. Підприємства, установи і організації всіх форм власності за рахунок коштів Фонду соціального захисту інвалідів або за рішенням місцевої ради за рахунок власних коштів у разі необхідності створюють спеціальні робочі місця для працевлаштування осіб з обмеженими можливостями, з обов'язковим пристосуванням для цього основного і додаткового обладнання, технічного оснащення з урахуванням обмежених можливостей здоров'я цих осіб.

Закон також забороняє відмову у працевлаштуванні, кар'єрному зростанні, звільненні особи з обмеженими можливостями за ініціативою адміністрації підприємства, переведення такої особи на іншу роботу без її згоди з мотивів інвалідності. Виключення щодо цієї норми є наявність медико-соціальної експертизи про стан здоров'я особи, який перешкоджає виконанню професійних обов'язків, загрожує її здоров'ю і безпеці та здоров'ю і безпеці праці інших осіб тощо.

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» кожна дитина має право на працю. Статтею 188 Кодексу законів про працю України передбачено: «Не допускається прийняття на роботу осіб молодше 16 років». Отже, загальний вік для реалізації цього права становить 16 років. Однак законодавець передбачив, що дитина, яка досягла 15-річного віку, також має право на прийняття на роботи, тільки за таких умов:

- 1) згода одного з батьків або особи, яка їх замінює;
- 2) умови праці не повинні завдавати шкоди здоров'ю і навчанню дитини [12].

Тобто діти з особливими потребами правоздатні та дієздатні за трудовим законодавством, за загальним правилом з 16 років, а у визначених законодавством випадках — з 15 років. Тому, говорячи за право дітей з особливими потребами на працю, потрібно мати на увазі категорію дітей з 16 років (15 років) до 18 років.

Також законодавством встановлюються норми щодо обмеження тривалості робочого часу, надання належних умов праці та можливості здійснювати професійну підготовку під час роботи дитини. Для дітей тривалість робочого часу обмежується відповідно до потреб їх розвитку, здоров'я та професійної підготовки: для них встановлено скорочений робочий час (36 і 24 години на тиждень, який у період навчання учнів повинен бути зменшений вдвічі, причому таке скорочення не повинно позначатися на заробітній платі неповнолітніх). Крім того, час, витрачений дитиною за згодою власника або уповноваженого ним органу на професійну підготовку в межах встановленого законодавством робочого часу, зараховується як робочий час.

Обмеження також стосуються щодо залучення дітей до найгірших форм дитячої праці, участі їх у важких роботах і роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах та до праці понад встановлений законодавством скорочений робочий час.

Кожна дитина повинна прийматися на роботу лише після попереднього медичного огляду, який підтверджується письмовим медичним висновком про відсутність протипоказань для участі у трудовій діяльності. Щороку дитина, яка працює, повинна проходити обов'язковий профілактичний медичний огляд.

Законодавство також встановлює для дітей, які досягли 16-річного віку, право на заняття підприємницькою діяльністю, право бути членом колективного сільськогосподарського підприємства та членами селянського (фермерського) господарства [12].

Підприємства, установи, організації, на яких працюють люди з обмеженими можливостями, не повинні встановлювати для такої категорії осіб у трудових договорах умов праці, що відрізняються від інших, наприклад, розміру оплати праці, режиму робочого часу тощо, які значно погіршують становище осіб з психофізичними розладами здоров'я порівняно з іншими працівниками.

З правом дитини на працю тісно взаємодіє право на об'єднання громадян, тобто право створювати професійні спілки або вступати до існуючих професійних спілок з метою захисту своїх трудових прав.

Крім категорій правоздатності і дієздатності, при характеристиці правового статусу доцільно охарактеризувати поняття «деліктоздатність». У юридичній літературі її розуміють як «здатність нести відповідальність за вчинене правопорушення» [13, с. 167], «здатність особи розумно оцінювати значення вчиненого, здатності усвідомлювати свої дії, керувати ними, нести відповідальність за свої проступки», тобто «здатність до вчинення правопорушень» [14, с. 14].

Деліктоздатність вважають самостійним елементом правосуб'єктності поруч із «правоздатністю» і «дієздатністю». Іноді «деліктоздатність» вважають елементом «дієздатності» або «здатністю бути суб'єктом відповідальності видом (різновидом) дієздатності» [15, с. 128]. Виділення її як самостійного елемента правосуб'єктності дозволяє розмежувати різні правові можливості і в її рамках розглянути весь обсяг і специфіку заходів відповідальності щодо конкретної категорії осіб із врахуванням обсягу право- і дієздатності.

У цивільному праві повна деліктоздатність настає з 18 років, тобто неповнолітня особа особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного нею самостійно відповідно до закону. Неповнолітня особа особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника. Якщо в неповнолітньої особи недостатньо майна для відшкодування збитків, додаткову відповідальність несуть її батьки (усиновлювачі) або піклувальник [10]. В адміністративному праві, відповідно до ст. 12 Кодексу України про адміністративні правопорушення, адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення

адміністративного правопорушення 16-річного віку. За кримінальним законодавством відповідальності за злочини підлягають особи, які досягли на момент вчинення кримінального правопорушення 16-річного віку, а за злочини, визначені ч. 2 ст. 22 Кримінального кодексу України, — з 14 років.

Правоздатність і дієздатність (правосуб'єктність) дітей з особливими потребами — юридично визнані властивості дітей з особливими потребами, що обумовлені віковими властивостями, які змінюються залежно від віку та з якими закон пов'язує надання дитині прав і регулює поступове покладення на неї певних обов'язків.

За цивільним законодавством правоздатність дитини з особливими потребами настає з народження, а цивільна дієздатність залежно від настання певного віку — повна, неповна, часткова. Але не завжди дитина з особливими потребами може сама реалізовувати права та обов'язки в силу певних фізичних чи психічних обмежень здоров'я. За трудовим законодавством правоздатність та дієздатність виникає з 16 років (в окремих випадках — з 15 років). Але, щоб реалізувати своє право на працю, потрібно відповідні умови, пов'язані з умовами робочих місць.

Отже, для визначення дітей з особливими потребами суб'єктами права принципове значення мають теоретичне обґрунтування і юридичне закріплення його правоздатності та дієздатності, від яких залежить не лише обсяг прав і обов'язків, а й механізм їх реалізації, особливості взаємодії дитини з батьками, можливості держави через уповноважені органи здійснювати контроль за забезпеченням прав дитини і виконанням обов'язків її батьків, що наразі відсутнє в чинному законодавстві України.

Список використаних джерел

1. *Иоффе, О. С.* Вопросы теории права [Текст] / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. — М. : Госюриздат, 1961. — 380 с.
2. *Халфина, Р. О.* Общее учение о правоотношении [Текст] / Р. О. Халфина. — М. : Юридическая литература, 1974. — 352 с.
3. *Красавчиков О. А.* Гражданская правосубъектность как правовая форма [Текст] / О. А. Красавчиков // Межвузовский сборник научных трудов / Свердловский юридический институт. — Свердловск : Изд-во Уральского гос. ун-та, 1978. — Вып. 62 : Правовые проблемы гражданской правосубъектности / отв. ред. О. А. Красавчиков. — С. 17–23.
4. Теорія держави і права. Академічний курс [Текст] : підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. — [2-е вид., перероб. і доп.]. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 688 с.
5. *Скакун, О. Ф.* Теорія держави і права [Текст] : підруч. / О. Ф. Скакун. — Х. : Консум, 2006. — 655 с.
6. *Сырых, В. М.* Теория государства и права [Текст] : учеб. / В. М. Сырых. — М. : Юстицинформ, 2001. — 591 с.
7. *Толстой, Ю. К.* К теории правоотношения [Текст] / Ю. К. Толстой. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1959. — 88 с.
8. *Нерсесянц, В. С.* Общая теория права и государства [Текст] : учеб. [для вузов] / В. С. Нерсесянц. — М. : Норма, 1999. — 552 с.

9. Коркунов, Н. М. Лекции по общей теории права [Текст] / [сост., автор вступ. ст., коммент. А. Н. Медушевский]. — М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. — 520 с.
10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Текст] / Офіц. вид. — К. : Ін Юре, 2003. — 664 с.
11. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III [Текст] // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 21-22. — Ст. 135.
12. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
13. Илларионова, Т. И. Структура гражданской правосубъектности [Текст] / Т. И. Илларионова // Межвузовский сборник научных трудов / Свердловский юридический институт. — Свердловск : Изд-во Уральского гос. ун-та, 1978. — Вып. 62 : Правовые проблемы гражданской правосубъектности / отв. ред. О. А. Красавчиков. — С. 54-64.
14. Веберс, Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве [Текст] / Я. Р. Веберс. — Рига : Зинатне, 1976. — 231 с.
15. Братусь, С. Н. Субъекты гражданского права [Текст] / С. Н. Братусь. — М. : Госюриздат, 1950. — 368 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 12 від 24 червня 2016 року)*

Надійшла до редакції 01.07.2016

Нагорная В. В. Правосубъектность детей с особыми потребностями по национальному законодательству Украины

Исследованы вопросы правосубъектности детей с особыми потребностями как самое главное условие вступления их в правоотношение. Исследованы вопросы правосубъектности детей с особыми потребностями как основной элемент их специального статуса. Доказано, что ребенок с особыми потребностями является самостоятельным субъектом права. Проанализирована правосубъектность ребенка с особыми потребностями через правоспособность и дееспособность. Осуществлено характеристику дееспособности ребенка с особыми потребностями на основе гражданского и трудового законодательства Украины. Исследованы и охарактеризованы гражданская и трудовая правосубъектность ребенка с особыми потребностями. С позиций науки теории государства и права раскрыто понятие правосубъектности детей с особыми потребностями и ее составных элементов: правоспособности, дееспособности и деликтоспособности.

Ключевые слова: *ребенок с особыми потребностями, правовой статус лица, правосубъектность, правоспособность, дееспособность, деликтоспособность.*

Nahorna, V. V. Legal Personality of Children with Special Needs in the National Law of Ukraine

Scientific article is about legal personality of children with special needs as the main condition for the acquisition of a special legal status in relation to their needs. Personality of children with special needs as an essential element of their special status has been studied. It is proved that a child with special needs is an independent legal personality. Legal personality of child with special needs has been analysed through capacity and capability. Capacity characteristics of the child with special needs have been done on the basis of civil and labour legislation of Ukraine. The civil and labour legal personality of child with special needs and its constituent elements: the capacity, capability and responsibility have been studied and characterized from the standpoint of science theory of law.

Keywords: *a child with special needs, the legal status of a person, legal personality, ability, capacity, responsibility.*

